

УДК 342.56

М. В. ПЕНЦОВ,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ СУДОЧИНСТВА ЯК НАЙВАЖЛИВІШІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ СНД

Наведено основні принципи судової влади, керівні засади, що стосуються завдань, засобів та способів здійснення судочинства. За результатами порівняльного аналізу зроблено висновок, що принципи правосуддя в країнах СНД є тотожними та націленими на максимальне забезпечення дотримання прав людини і громадянина та інтересів держави.

Ключові слова: Конституція, країни СНД, судова влада, принципи судочинства, правосуддя, порівняльний аналіз.

Конституція України проголосила права і свободи людини найвищою соціальною цінністю і поклала на державу обов'язок щодо їх дотримання й захисту (ст. 3 Конституції України [1]). Державна влада здійснюється відповідно до певних принципів, що забезпечують ефективність її функціонування. У реалізації цих державних функцій беруть участь усі гілки влади, але центральне місце у всьому правозахисному механізмі відводиться судовій владі, яка здійснює правосуддя, спираючись на певні принципи. Поняття принципів правосуддя не містить ані Конституція України, ані новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [2], отже метою статті є спроба усунути цю прогалину, навести основні принципи судочинства України та країн СНД.

Принцип (від лат. *principio* – основа, початок) у загальнонауковому розумінні – це основне, вихідне положення теорії, вчення, головне правило діяльності [3, с. 95].

У сучасній юридичній науці принципи слушно ототожнюються із такими поняттями, як «засади». У Новому тлумачному словнику української мови «засада – це основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.» [3, с. 95]. Зазначимо, що в Конституції України вживаються обидва ці поняття (ч. 2 ст. 125, ч. 3 ст. 129).

В Юридичній енциклопедії поняття «принципи судочинства» визначено як «керівні засади (ідеї), що стосуються завдань, засобів та способів здійснення судочинства» [4, с. 129]. Зазначено, що в Україні вони закріплені в Конституції та інших нормативно-правових актах; тісно пов'язані, утворюють стійку цілісну систему, яка характеризується взаємодією та взаємозв'язком, єдністю мети і завдань судочинства. Звернуто увагу на те, що порушення однієї із засад, як правило, призводить до порушення

інших і тим самим – до порушення законності під час провадження у справі в цілому.

Засади судочинства класифікуються за різними ознаками: за дією у системі права – загальні, міжгалузеві, галузеві; за формою нормативного закріплення – конституційні (закріплені Конституцією) та інші (закріплені в законодавстві про судочинство); за роллю в регулюванні процесуально-правового становища суб'єктів правовідносин – ті, що визначають процесуально-правову діяльність суду та інших органів, і ті, що визначають процесуальну діяльність учасників процесу та інших осіб, які беруть участь у судочинстві; за предметом регулювання – організаційні (організації судоустрою та судочинства), функціональні (засади процесуальної діяльності), ті, що визначають зміст процесуальної діяльності (встановлення об'єктивної істини), і ті, що регулюють процесуальну форму виконання процесуальних дій [4, с. 129].

У правовій літературі існує широкий плюралізм думок щодо поняття «принципи права». На думку А. М. Колодія та А. Ю. Олійника, принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності та підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відзначаються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [5, с. 27]. О. О. Уварова під принципом права розуміє систему вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності і утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність [6, с. 174].

Вивчення та аналіз наукових підходів надали нам можливість стверджувати, що саме наявність принципів дає можливим відмежувати

судову владу від інших гілок державної влади, вказати на специфічні особливості, що характеризують її структуру, порядок організації та функціонування. Крім того, спільним для усіх дослідників є ствердження, що принципи правосуддя і засновані на них правила утворюють процесуальну форму, що відрізняє правосуддя від інших видів діяльності.

Аналізуючи положення Конституції України, можна виділити такі основні принципи правосуддя: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом; обов'язковість рішень суду; здійснення правосуддя виключно судами й заборона делегування цих функцій іншим органам або посадовим особам; незалежність і недоторканність суддів, їх підкорення лише закону; участь народу в здійсненні правосуддя; колегіальний та одноособовий розгляд справи.

Крім вищезазначених конституційних принципів здійснення правосуддя Закон України «Про судоустрій і статус суддів» виділяє також принцип самостійності судів (ст. 6) та принцип забезпечення права на повноважний суд (ст. 8).

Більшість сучасних науковців виділяють три групи принципів правосуддя: 1) загальні – принципи, що властиві різним гілкам влади та визначаються спеціальними законами; 2) організаційні – принципи, що регулюють відносини, які стосуються організації судової системи, структури органів цієї системи, правового статусу суддів; 3) функціональні, або процесуальні, – принципи, що регулюють відносини, які виникають під час здійснення адміністративного, цивільного, кримінального, господарського судочинства.

Таким чином, аналіз наукових джерел із теми дослідження дає можливість констатувати, що принципи організації судової влади – це найважливіші засади, дотримання яких має сприяти ефективній організації судової влади.

На підставі порівняльного аналізу принципів судочинства, що закріплені в конституціях країн СНД, нами визначено, на основі яких принципів здійснюється судова влада (правосуддя) в цих країнах. Більшість із них зводиться до таких: законність (верховенство права); здійснення правосуддя лише судами; незалежність суду; презумпція невинуватості; право на

захист у суді; рівноправність сторін у процесі; змагальність під час розгляду справи; принцип участі народу; відкритість, гласність під час розгляду абсолютної більшості справ; ведення судочинства державною мовою; обов'язковість судових рішень.

Важливою ознакою принципів судочинства є те, що вони носять нормативно-правовий характер, тобто ці основні положення закріплені у відповідних правових нормах.

Законність – це основна засада, яка є універсальною і знаходить свій вияв у всіх нормах процесуального права, характеризує всі сторони судочинства. У правових державах діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони, нормативно-правові акти приймаються на її основі і відповідають їй. Норми Конституції є нормами прямої дії.

Принцип здійснення судової влади виключно судами є одним з головних та базових загальних для всіх країн принципів. Відповідні розділи, що стосуються судової влади, у конституціях проаналізованих країн починаються з того, що судова влада здійснюється виключно судами та судді у своїй діяльності є незалежними та підкорюються лише Конституції та законам країни. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Закон України від 07.07.2010 «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 2 ст. 5 зазначає, що особи, які привласнили функції суду, несуть відповідальність, установлену законом. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Принцип незалежності судів і суддів є загальним за суттю, згідно з яким судова влада є незалежною та судді у своїй діяльності підкорюються лише Конституції та законам. Відповідно до цього принципу у всіх країнах встановлено, що втручання в судову діяльність неприпустимо та карається законом.

Зовнішній рівень незалежності містить політичну й соціально-економічну незалежність. Рівень політичної незалежності зумовлено суспільно-політичним становищем, в якому реалізується судова діяльність. Реальна незалежність суду абсолютно виключає будь-який вплив політичних партій, громадських рухів чи їх лідерів на судову владу. Це положення набуває актуальності в умовах багатопартійності й політичного плюралізму.

Внутрішній рівень незалежності судової влади містить три складники: по-перше, це процедура здійснення судової влади; по-друге,

статусні гарантії суддів; по-третє, побудова судової системи. Характеризуючи цей рівень, відзначимо, що процедура здійснення судової влади має бути захищеною від будь-якого втручання, повинна мати необхідні умови для справді незалежного розгляду справ по суті [7].

Презумпція невинуватості. Суть цього принципу полягає у тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Право кожного на правову допомогу. Відповідно до конституцій досліджуваних країн, кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Оскільки судова влада насамперед діє в інтересах людини, громадянина та держави, важливим є принцип, закріплений у більшості конституцій, щодо права на захист у суді (правову допомогу). Його наявність говорить про піклування про людину і громадянина з боку держави та надання допомоги для її захисту від неправомірних посягань. Принцип є загальним для усіх країн СНД. Цей принцип гарантує кожному захист його прав, свобод та інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону.

Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом полягає в тому, що всі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах, мають рівні конституційні права та свободи і є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Принцип змагальності сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості означають, що прокурор, підсудний, його захисник або законний представник, потерпілий, позивач, відповідач та їх представники беруть участь у судовому процесі як сторони, при цьому користуються рівними правами і свободою у поданні та дослідженні доказів, доведенні їх переконливості перед судом.

Принцип участі народу у здійсненні правосуддя закріплено в конституціях більшості країн. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. Народні засідателі під час розгляду і вирішення справ наділені повноваженнями судді.

Гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. На основі цього принципу розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених процесуальним законом.

Обов'язковість судових рішень: судочинство у справі можна вважати здійсненим лише тоді, коли відповідне судове рішення буде звернено до виконання і виконано.

Кожний принцип здійснення правосуддя виконує своє функціональне призначення в організації та діяльності судів. У своєму дослідженні ми дотримуємося підходу В. М. Кириченка і О. М. Куракіна про те, що діяльність принципів правосуддя здійснюється не розрізнено, а в певній сукупності, оскільки об'єднані загальною метою – організувати діяльність судових органів, забезпечити належний розгляд справ, закріпити належне виконання прав та обов'язків усіх учасників процесу [8].

Отже, конституційні засади судочинства в країнах СНД є основоположними критеріями судової діяльності. Їх неухильне дотримання під час здійснення правосуддя проголошено гарантією захисту законних прав і свобод людини та громадянина незалежним і неупередженим судом. Також цими принципами гарантовано право на судовий захист кожного від будь-яких проявів свавілля, виключаючи тим самим саму можливість відмови у правосудді.

Виходячи з вищезазначеного, можна дійти таких **висновків**:

- 1) принципи судочинства – це найважливіші засади ефективної організації судової влади в Україні та країнах СНД;
- 2) принципи правосуддя в країнах СНД є тотожними та націлені на максимальне забезпечення дотримання прав людини і громадянина та інтересів держави;
- 3) наявні принципи судочинства свідчать про спрямованість судових систем країн СНД до незалежного, рівного та неупередженого вирішення справ та підтримання законності в усіх її проявах.

Список використаних джерел

1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI // Офіційний вісник України. – 2010 – № 55/1. – Ст. 1900.

3. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 1 : А–Є : 42000 сл. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – Київ : Аконті, 1998. – 910 с.
4. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. – 736 с.
5. Колодій А. М. Державне будівництво і місцеве самоврядування : навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 304 с.
6. Уварова О. О. Роль принципів права в процесі правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Уварова Олена Олександрівна. – Харків, 2009. – 210 с.
7. Назаров І. В. Органи судової влади України / І. В. Назаров: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/b57f62c08124746ac325737f00291f33>.
8. Кириченко В. М. Конституційний статус органів судової влади // Порівняльне конституційне право: модульний курс : навч. посіб. / В. М. Кириченко, О. М. Куракін ; МОНмолодьспорту України, Запоріж. нац. техн. ун-т ; Запоріж. юрид. ін-т Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. – Київ : Центр учб. літ., 2012. – Тема 9. – С. 207–230.

Надійшла до редколегії 16.06.2014

ПЕНЦОВ М. В. ПРИНЦИПИ СУДОПРОИЗВОДСТВА КАК ВАЖНЕЙШИЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В УКРАИНЕ И СТРАНАХ СНГ

Приведены основные принципы судебной власти, руководящие основы, касающиеся заданий и способов осуществления судопроизводства. По результатам сравнительного анализа сделан вывод, что принципы правосудия в странах СНГ являются тождественными и нацелены на максимальное обеспечение соблюдения прав человека, гражданина и интересов государства.

Ключевые слова: Конституция, страны СНГ, судебная власть, принципы судопроизводства, правосудие, сравнительный анализ.

PENTSOV M. V. PRINCIPLES OF THE RULE-MAKING, AS MAJOR BASES OF THE EFFECTIVE ORGANIZATION OF THE JUDICIAL BRANCH IN UKRAINE AND CIS COUNTRIES

The article deals with the principles of rule-making, forming the basis of the effective organization of judicial branch. The primary purpose of the research is the investigation and comparative analysis of the rule-making in Ukraine and CIS countries.

It is scientific novelty that the author first in legal science held the comparative analysis of the rule-making in Ukraine and CIS countries, taking into account constitutional provisions, laws of Ukraine, international legislation, constitutions and legislation of CIS countries. The research creates science behind for the effective development of the judicial system of Ukraine.

Current status of this problem in the scientific literature is analyzed. There is a wide range of ideas in relation to a concept «principles» in legal literature. The author points different approaches that are used for consideration of concepts «principle», «principles», «principles of rule-making». Having analyzed constitutional provisions of Ukraine and CIS countries, the author defined characteristics and principles of the judicial branch, that characterize its structure, organization and functioning. Principles of rule-making are characterized by regulatory character. On the basis of the research, the author states, that the principle of the execution of the judicial power by courts only, is one of the main and general principles for all countries.

The research has a practical bearing on the further development of legal science, improvement of legislation that regulates organization and functioning of the judicial branch in Ukraine. The article may be helpful in education when teaching the course «Judicial branch in Ukraine and CIS countries».

The article embodies the following provisions: the principles of rule-making are the major principles of effective organization of the judicial branch in Ukraine and CIS countries; principles of justice in CIS countries are identical and aimed at upholding human and civil rights and state interests; present principles of rule-making reveal that the judicial systems of CIS countries are meant to ensure independent, fair and impartial trial, as well as maintain all aspects of law.

Keywords: Constitution, CIS countries, judicial branch, principles of the rule-making, justice, comparative analysis, pluralism.